

ӘОЖ 599.73 <https://doi.org/10.54944/kzbiq989vn28>**«Көлсай көлдері» ұлттық табиғи паркіндегі еліктің қазіргі жағдайы,
қоныс аударуы****¹Тұрғамбаев Д. Ғ., ¹Ахметов Х.А., ¹Алимкулов М. М., ²Грачев А.А.,
¹Арынов Б.Б.**¹«Көлсай көлдері» ұлттық табиғи паркі, Ұларақов көшесі, 38, Саты ауылы, 041422,
Кеген ауданы, Алматы облысы, Қазақстан, E-mail: kolsai-2016@mail.ru²ҚР Зоология институты, әл-Фараби, 93, Алматы, 050060, Қазақстан, E-mail: aleksey.al.grachev@gmail.com

Тұжырым. Мақалада 2011-2020 жылдар арасындағы жүргізілген бір мезеттік аң санақ қорытындылары беріліп отыр. Санақ жұмыстары 2011 жылдан бастап, 13 маршрут бойынша Зоология институтының мамандарымен бірлесе отырып, бір мезеттік аң санағы жүргізіле бастады. Еліктер санағы Қазақстандағы негізгі аңшылық-кәсіптік және сирек кездесетін жануарлар түрлерін есепке алу әдістерімен жүргізілді. Санақ жұмыстары көктем және күз айларында жүргізілді. Бұл мақалада 2020 жылы жүргізілген 13 маршрут бойынша есептелінген еліктің жыныстық құрамы, сандары және тіршілік ететін мекендері берілген. Жалпы қазіргі таңда «Көлсай көлдері» ұлттық табиғи паркіндегі еліктердің саны 350-500-дің арасында болып табылады. Еліктің сандарының осындай ауытқулары парк инспекторларының бақылаулары бойынша ауа райының кейбір жылдары қолайсыздығы және қар мөлшерінің көп түсумен байланысты, еліктің ұлттық парк аумағынан тысқары қоныс аударылумен байланыстырылады, сонымен қатар қасқырдың және т.б. жыртыштардың көбеюі де әсер етеді. Бұл көрсеткішті 2011-2020 жылдар аралығында жүргізілген аң санақ қорытындысынан байқауға болады.

Кілт сөздер: Елік, қасқыр, Күнгей Алатау, қоныс аудару, санақ, ұлттық парк.

Кіріспе

Күнгей Алатауында, С.Огневтің (1940) мәліметі бойынша біршама еліктердің топтары Таушелек, Жалаңаш орманды алқаптарында және Күрметі сайында көптеп кездескен. Біздің бақылауларымызда Шелек өзенінің аңғарларында және де басқа сайларда үнемі кездесіп отырды. 1973 жылы Талды сайында күндізгі экспедицияда 7-10 дараққа дейін, ал күн сайын бірлі-екілі бастары жолығып отырған. 2012 жылғы ақпан айындағы зерттеулерде Құдырғы – Кіші Өрікті ұзындығы 15 шақырымда 7 дарақ, Қарасай аңғарында ұзындығы 10 шақырым бағытта 9 елік кездесті.

Тяншань елігі (*Capreolus pygargus*) Күнгей Алатауында дене ғұрпы орташа келетін әсем мүсінді аң болып саналады. Текесінің салмағы 29 дан 43 кг, шоқтығына дейін биіктігі 79-87 см, ал аналығының сәйкесінше 28 ден 39 кг, және 78-87 см болып келеді. Дене бітімі қысқа, мойыны ұзын, басы кішкентай, құлағы үлкен, ұзын сирақты, қысқа құйрықты болады. Мүйіз тек текелерінде ғана болады және олар мүйіздерін жыл сайын тастап отырады. Әдетте мүйіздерінің ұшындағы тармақтары үшеу кейде төрт, беске дейін жетеді. Қыста түгінің түсі қоңырқай сұр, жазда жирен, жас лақтарының түгінде ашық түсті теңбіл дақтары болады. Жылына екі рет түлейді көктем және күз айларында. Күнгей Алатауындағы еліктердің негізгі мекендейтін жерлері-қылқан жапырақты тау бөктерлері, жапырақты ормандар мен белдеулердегі бұталар. Елік басқа таулардағы тұяқтылар сияқты тік қоныс аударумен сипатталады. Жалпы еліктің қоныс аударуы маралға ұқсас, бірақ елік жазда марал сияқты жоғары көтерілмейді, ал қыста тау бөктеріне дейін төмен түседі. Қыста солтүстік беткейлерден оңтүстікке (аз қар) үнемі ауысып отырады. Еліктер, алдын-ала жерді немесе қарды, алдыңғы аяқтардың тұяқтарымен аршып жатып демалады. Еліктер жазда, көбінесе таңертең, кешкі және түнгі сағаттарда, қыста көбінесе күндіз белсенді жайылады. Жаз мезгілінде еліктің негізі қорегі – шөпті өсімдіктер. Күнгей Алатауы үшін жазда еліктер қорегі герань жапырақтары мен сабағы, анемон, жусан, лигулария, бұршақ, кипрей, блюгрия, астрагал, ырғай жапырақтары, итмұрын, шетен, қарақат, тал, долана, шырша конустары т.б. (Антипин [Antipin] 1941) болып табылады. Күзде және қыста еліктердің қоректенуіне бұтақтардың маңызы өте зор. Күздің аяғы, көктемде және жаздың басында еліктердің жалақтарда жиналуы байқалды. Күйлеуі тамыз-қыркүйек айларында өтеді, бірақ кейбір жылдары жеке жұптарда және одан бұрын (маусым-шілде) айларында болатыны анықталды. Буаздылық мерзімі шамамен 9 айға созылады (жасырын кезеңмен). Лақтары мамыр, июнь айында туады. Бір жылдық төлге дейін туылған еліктердің жартысынан азы жетеді. Еліктердің жаулары-қасқыр, сілеусін, қар барысы, аю, түлкі

лақтары үшін), қаңғыбас иттер (Федосенко, Жиряков, Грачев [Fedosenko, Zhiryakov, Grachev] 1978). Негізгі шектеуші факторлар-қасақана аң аулау, кейде жыртқыштар, қардың қалың жаууы. Күнгей Алатауында елік балқарағай екпесіне айтарлықтай зиян келтірді. Тексерілген 125 ағаштардың 32%-ы бүлінген, оның 35%-ы қурап қалған және 2.5% жоғарғы жағы сынған. Орман екпелерінің қорғау шаралары орман дақылдарын -қоршау.

Сібір елігінің маршруттағы кездесулері 2020 жыл (Грачев, Грачев, Ахметов, Сапарбаев [Grachev, Grachev, Akhmetov, Saparbayev] 2017).

Құдырғы маршруты: (Жаманбұлақ, Биткөз, Аютас, Күнгей, Көкбұлақ және оңтүстік беткейдегі Майбұлақ, Ашутас, Жымбы. Маршруттың қашықтығы 18 шақырым. 10 дарақ есепке алынды - оның ішінде 3 аталық, 7-аналық.

Көлсай орманшылығының маршруты: Шығыс Көлсайдың (Қарабадал, Шапырашты, Тобылғы, Күнгей шатқалы) қашықтығы 21 шақырым. 8 дарақ есепке алынды - оның ішінде 2- аталық, 6-аналық.

Көлсай орманшылығының маршруты: Күрметі маршрутының (Тасбаз, Жамансары, Боталы, Бесқарағай, Қасқатөр, Шырпық, Көлденең, Жылқышы шатқалдары) қашықтығы 12 шақырым. 13 дарақ есепке алынды - оның ішінде 5 аталық, 8 аналық.

Батыс Көлсай маршрутының (Ужар, Батан, Қараарша, Ортаңғы Көлсай шатқалдары) қашықтығы 9 шақырым. 6 дарақ есепке алынды - оның ішінде 3- аталық, 3- аналық.

Талды маршрутының (Маубас, Ақмарал, Сарысай, Салпек, Маңқабұлақ, Егізбайашық, Қалмақкүнгей шатқалдары) қашықтығы 12 шақырым. 13 дарақ есепке алынды - оның ішінде 4 аталық, 9 аналық.

Қарабұлақ орманшылығы: Участке - Жаманбұлақ маршрутының (Қарабұлақ өзенінен Жаманбұлақ сайына дейінгі аймақ) қашықтығы 13 шақырым. 6 дарақ есепке алынды - оның ішінде 2 аталық, 4 аналық.

Шығыс Қарабұлақ маршрутының (Көкжазық, Шоқылықарағай, Таңбалы тас, Сарынауа) қашықтығы 10 шақырым. 16 дарақ есепке алынды, оның ішінде 5 аталық, 11 аналық.

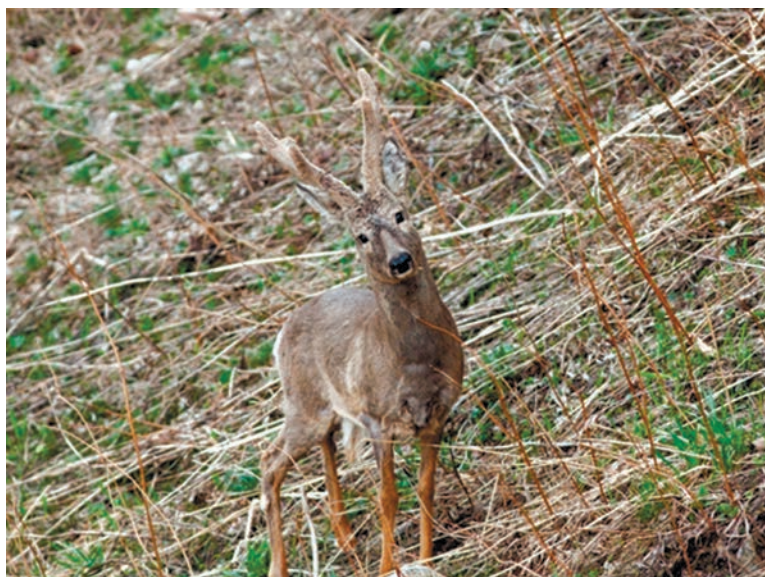
Кесте 1 - Еліктің ұлттық парк аумағындағы
Table 1 - The number of roe deer in the National Park

№	Жылдар	аталығы	аналығы	төлдері	Есеп жүргізілген Ауданы га	Нақты аң санақтағы саны	Жалпы Мекендейтін аумағы га	Экстраполяцияланғандағы саны
1	2011	20	53	85	13900	172	40 000	495
2	2012	50	48	11	8500	109	40 000	512
3	2013	54	89	23	8500	166	40 000	360
4	2014	56	89	16	8500	121	40 000	387
5	2015	47	74	21	14000	142	40 000	400
6	2016	20	49	11	9000	203	40 000	355
7	2017	24	47	18	10 000	89	40 000	356
8	2018	25	48	12	9400	85	40 000	360
9	2019	32	52	17	10 800	101	40 000	372
10	2020	30	59	15	10 700	96	40 000	358

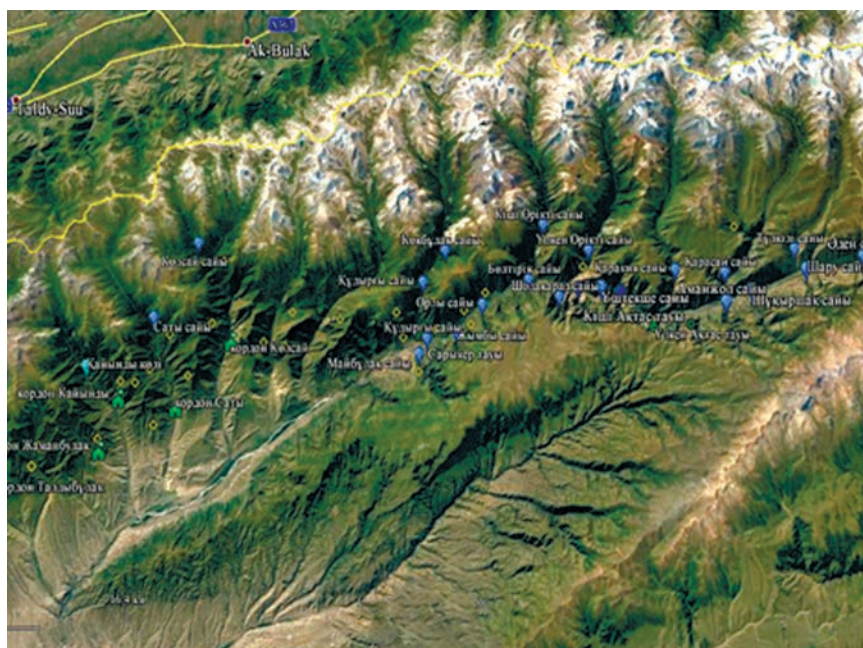
Сурет 1 – Құдырғы сайы, еліктің аналығы

Figure 1 – Kudyrqa Gorge, female roe deer

Сурет 2 – Талды сайы, еліктің аталығы

Figure 2 – Taldy Gorge, male roe deer

Сурет 3 – Ұлттық парк аумағындағы еліктің шоғырлану орындары

Figure 3 – Places of accumulation of roe deer on the territory of the national Park

Қорытынды

Еліктердің қар қалың жауғанда ауа райына байланысты Табаған, Жіңішке және Кеңсу өңірлеріне қоныс аударуы байқалады. Ерекше қорғалатын аумақ болмағандықтан сол аумақта каскерліктен күзетуді қажет етеді. Еліктің сандарының ауытқулары парк инспекторларының бақылаулары бойынша ауа райының кейбір жылдары қолайсыздығы және қар мөлшерінің көп түсумен байланысты еліктің ұлттық парк аумағынан тысқары қоныс аударылумен байланыстырылады, сонымен қатар қасқырдың және т.б. жыртыштардың көбеюі әсер етеді. Биотехниялық іс-шараларды ұлағайту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР

- Антипин В.М. 1941. Млекопитающие Казахстана. Копытные. Алма-Ата. Том 1. 107 с.
- Грачев А.А., Грачев Ю., Ахметов Х.А., Сапарбаев С.К. 2017. Млекопитающие ГНПП «Көлсай көлдері» Саты. С. 84-87.
- Огнев С.И. 1940. Млекопитающие Центрального Тянь-Шаня (Заилийский и Кунгей Алатау). Москва. 86 с.
- Федосенко А.К., Жиряков В.А., Грачев Ю.А. 1978. Материалы по экологии и поведению волка в Северном Тянь-Шане и Джунгарском Алатау. Бюллетень МОИП, отделение биологическое. Вып. 3. С. 5-18.

REFERENCES

- Antipin V.M. Mammals of Kazakhstan. 1941. Ungulates. Alma-Ata. Vol. 1. 107 p.
- Fedosenko A.K., Zhiryakov V.A., Grachev Yu.A. 1978. Materials on the ecology and behavior of wolves in the Northern Tien Shan and Dzhungarskiy Alatau. Bulletin of the MOIP, Department of Biological. Issue. 3. P. 5-18.
- Grachev A.A., Grachev Yu., Akhmetov H.A., Saparbaev S.K. 2017. Mammals of the State Scientific Production Enterprise "Көлсай көлдері" Saty. P. 84-87.
- Ognev S.I. 1940. Mammals of the Central Tien Shan (Zailiy, Kungei Alatau). Moscow. 86 s.

Тургамбаев Д. Ф., Ахметов Х. А., Алимкулов М. М., Грачев А.А., Арынов Б.Б. Современное состояние и миграция косули на территории национального природного парка «Колсайские озера»

Аннотация. В статье представлены результаты единовременного учета косули, проведенной с 2011 по 2020 годы. Учет начался в 2011 году совместно с сотрудниками Института зоологии на 13 маршрутах. Учет косули проводился методами учета основных охотничье-промысловых и редких видов животных Казахстана. Учеты проводились весной и осенью. В этой статье приводятся результаты учетных данных на 13 маршрутах по половозрастному составу, численности и среда обитания косули в 2020 году. В целом численность косули в Национальном природном парке «Кольсайские озера» в настоящее время составляет 350-500 особей. По мнению инспекторов парка, такие колебания численности косули связаны с неблагоприятными погодными условиями и сильным снегопадом в отдельные годы, миграцией оленей за пределы национального парка, а также присутствием волков и т. д. Также сказывается увеличение количества хищников. Эту цифру можно увидеть по результатам учета косуль в 2011-2020 годов.

Ключевые слова: Косуля, волк, Кунгей Алатау, миграции, учет, национальный парк.

Turgambaev D. F., Akhmetov Kh. A., Alimkulov M.M., Grachev A.A., Arynov B.B. Current status and migration of roe deer on the territory of the Kolsai lakes national natural park

Annotation. The article presents the results of a one-time registration of roe deer conducted from 2011 to 2020. The census began in 2011 together with the staff of the Institute of Zoology on 13 routes. Census of roe deer was carried out by methods of census of the main hunting and commercial and rare species of animals in Kazakhstan. The counts were carried out in spring and autumn. This article presents the results of the 13 routes by sex, age, abundance and habitat of roe deer in 2020. In general, the number of roe deer in the Kolsai Lakes National Natural Park is currently 350-500 individuals. According to park inspectors, such fluctuations in the number of roe deer are associated with unfavorable weather conditions and heavy snowfall in some years, the migration of deer outside the national park, as well as the presence of wolves, etc. An increase in the number of predators also affects. This figure can be seen from the results of the roe deer survey in 2011-2020.

Keywords: roe deer, wolf, Kungei Alatau, migration, registration, national park.